

Yashirin iqtisodiyotni oldini olishda soliq mexanizmlaridan foydalanishning ahamiyati**Amirova Malohat Muxtarovna***O'zbekiston respublikasi Bank – Moliya Akademiyasi magistranti***ARTICLE INFO****ABSTRACT:****ARTICLE HISTORY:***Received: 21.04.2025**Revised: 22.04.2025**Accepted: 24.04.2025***KEYWORDS:***YaIM, yashirin iqtisodiyot, OECD mamlakatlari, "pulni yuvish", yashirin sektor, qora bozor, deklaratsiya.**Maqolada ham mamlakatimizda ham xorij davlatlarida yashirin iqtisodiyotni nazorat qilish hamda uni tartibga solish uchun soliq siyosati mexanizmlaridan foydalanish hamda yashirin iqtisodiyotga nisbatan qarshi kurashish bo'yicha bir qancha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish va yashirin iqtisodiyotning darajalari haqida muhim bo'lgan ma'lumotlar haqida keltirib o'tilgan.*

Kirish. Rivojlanayotgan davlatlarda soliq hajmini soliq to'lovchilar o'rtasida teng hamda adolatli taqsimlash hamda bozorda halol raqobat muhitini shakllantirish davomida samarali soliq siyosatini tashkil etish muhim. Soliq nazoratining samaradorligi esa soliq subyektlari hamda obyektlarini qamrab olinganligi, soliq hajmini to'g'ri va mukammal yuritilishi va soliq munosabatlarini tartibga solish bilan belgilanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tashabbuslari bilan iqtisodiyotni rivojlantirish hamda investisiyalarni juda katta miqdorda jalb qilish borasida ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2-martdagi PF-5953-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2021-2027 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturida "Yashirin iqtisodiyot"ning ulushini qisqartirish bo'yicha bir qator choratadbirlarni amalga oshirish nazarda tutilgan"³⁴.

³⁴ Harakatlar strategiyasi 2020-yil 2-martdagi PF-5953 – sonli Farmoni

Asosiy qism. Xufyona iqtisodiyot - bu qonuniy yo noqonuniy iqtisodiy faoliyatlar hisoblanib, ular davlat organlaridan xufyona ish olib boriladi, bu orqali soliq majburiyatlaridan qochish, qonunchilik hamda boshqa huquqiy qonunchilik majburiyatlaridan qochish maqsad qilingan.

“Yashirin iqtisodiyotga qonuniy mahsulotlar va xizmatlardan olingan daromadni hisobga olmaslik, noqonuniy faoliyatlar (masalan, kontrabanda yoki giyohvand moddalar savdosi), hamda norasmiy ishlash tartiblari kiradi, bu yerda xodimlar - rasmiy hisobdan tashqari pul olishadi. Yashirin iqtisodiyot - bu davlatning nazoratidan chetda qolgan iqtisodiy faoliyatlarning murakkab to‘plami bo‘lib, qisqa muddatda ayrim foyda keltirishi mumkin, lekin uning salbiy ta’siri butun jamiyat va davlat uchun jiddiy bo‘ladi. Yashirin iqtisodiyot, shuningdek, norasmiy iqtisodiyot, yoki yashirin sektor deb ham ataladi. Bu iqtisodiyot davlat nazorati va soliqqa tortish tizimidan tashqarida ishlaydi,”³⁵

Rivojlanayotgan davlatlarda “yashirin iqtisodiyot” hajmi oshishi bilan korrupsiya darajasini ham oshib borishi bilan aniqlangan. Shuningdek, “xufiyona iqtisodiyot” va inflyatsiya darajasi bir-biri bilan parallel bog‘liq, soliq hajmi bilan esa parallel bo‘lmagan holda bog‘liqligi bor. “2024-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyotdan davlat budjetiga 30 trln so‘m, yalpi ichki mahsulotga 135 trln so‘m zarar yetkazilgan. Deyarli 11 mingta korxona (41%) hisobotlarida faqat 1 kishini ishchi sifatida ko‘rsatgan. “Yashirin iqtisodiyot to‘g‘ri ishlayotgan tadbirkorlarga katta to‘siq bo‘lyapti”. Davlat rahbari e‘lon qilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, xizmatlarda 140 trillion so‘m, qurilishda 50 trln so‘m, sanoatda 40 trln so‘m mahsulot “soyada” qolmoqda. Agar ular joyida bo‘lsa, bu orqali yalpi ichki mahsulotga 135 trln so‘m, davlat budjetiga esa 30 trillion so‘m miqdorida tushum qilish mumkin. 27 mingta qurilish korxonasining 41 foizi yoki 10 947 mingtasi hisobotida faqat bir nafar ishchisini rasmiy xodim sifatida ko‘rsatgan bo‘lsa, shundan 2249 tasi Toshkent shahrida, 1087 tasi Toshkent viloyatida, 837 tasi Samarqand shahrida va hokazo.”³⁶ Ushbu korxonalar tomonidan oldingi yil davomida 4 trln so‘mlik qurilish ishlari bajarilgan.

“Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, shu jumladan quyidagilar Maxsus komissiyaning asosiy vazifasi etib belgilangan”³⁷:

-biznesning “soyadan” chiqishini rag‘batlantirish uchun shartsharoitlar yaratish, soliq rejimini soddalashtirish hamda naqdsiz to‘lovlarni kengaytirish choralarini ko‘rish;

³⁵ <https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industrialcountries/long>

³⁶ Stat.uz Davlat statistika qo‘mitasi

³⁷ www.lex.uz

-solliq va bojxona ma'muriyatchiligi vositalari hisob va tushumlarning to'liqligiga, shu jumladan solliqlardan bo'yin tovlagan jismoniy va yuridik shaxslarni aniqlash va javobgarlikka tortishga qaratilishini ta'minlash;

-yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish faoliyatini "pulni yuvish"ga qarshi kurashish sohasidagi tashkilotlar faoliyati bilan muvofiqlashtirish;

-ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashishga keng jamoatchilikni, ommaviy axborot vositalarini jalb qilish, jamiyatda yashirin iqtisodiyotga murosasizlik hissini shakllantirish, legal biznes yuritishning nufuzini oshirish.

"O'zbekistonda 2024-yil 1-maydan boshlab quyidagilar joriy etilgan:

- qurilish korxonalari tomonidan jismoniy shaxslarga ko'chmas mulk obektlari realizatsiya qilinganda solliq bazasini aniqlashda har bir kvadrat metr uchun minimal miqdorlardan kelib chiqib hisoblash;

- uy-joy, ko'chmas mulk va avtotransport vositalari sotuvini faqat naqd pulsiz hisob-kitoblar asosida amalga oshirish. Bunda jismoniy shaxslar tomonidan mazkur oldi-sotdi shartnomalari bank ma'lumotlari asosida, yuridik shaxslar tomonidan esa elektron hisobvara-q-faktura orqali naqd pulsiz hisobkitoblarning amalga oshirilganini tasdiqlovchi hujjat mavjud bo'lgan taqdirda notarial rasmiylashtiriladi. Shuningdek, tovar va xizmatlar narxi 3000 dollardan oshiq bo'lganda, to'lovlarni faqat naqd pulsiz shaklda amalga oshirish taklif etilmoqda. Ulgurji savdoni ham to'liq naqd pulsiz hisob-kitoblarga o'tkazish rejalashtirilgan. 2024 yil 1 iyulga qadar:

- shaharsozlik normalari va qoidalariga asoslangan qurilish obekti uchun qurilish materiallari va sarf-xarajatlarining cheklangan o'rtacha miqdorini qat'iy belgilash tizimini joriy etish;

- "POS" terminallar o'rnatish xarajatlarini foyda va aylanmadan olinadigan solliq bazasidan chegirib tashlash;

"POS" terminallar orqali amalga oshirilgan tovar aylanmalariga nisbatan foyda va aylanmadan olinadigan solliq stavkalarini 5 foizga kamaytirish rejalashtirilgan edi."³⁸

Xufiyona iqtisodiyotga qarshi kurashish barqaror iqtisodiy o'sish va moliyaviy holat barqarorlikni ta'minlashga urinayotgan hukumatlar hamda davlatlar uchun muhim masalalardan biriga aylandi. Korporativ yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashning asosiy va muhim vositalaridan biri solliq islohoti hisoblanadi.

³⁸ O'zbekiston Respublikasi Solliq kodeksi

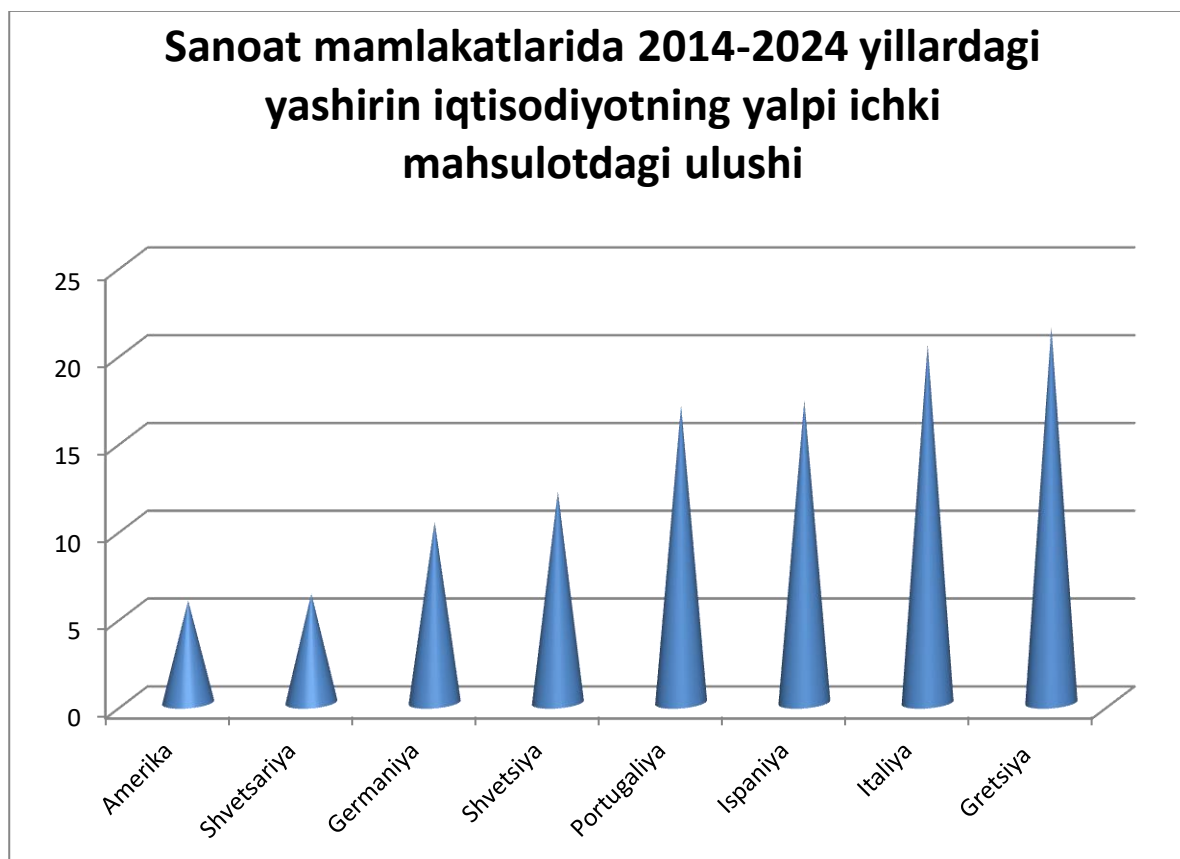

Soliq stavkalarini pasaytirish hamda soliq tizimlarini soddalashtirish va samarali soliq yig'ish mexanizmlarini joriy etish qonunchilikka rioya qilishni rag'batlantirishi va soliq to'lashdan bo'yin tovlashning oldini olishi mumkin. Bundan tashqari, soddalashtirilgan soliq ma'muriyati daromadlarni ishlab chiqarish salohiyatini oshirishi, hukumatlarni infratuzilma, davlat xizmatlari va ijtimoiy ta'minot dasturlariga sarmoya kiritish uchun zarur resurslar bilan ta'minlashi mumkin. Soliq islohoti chora-tadbirlari, shuningdek, yuqori soliq stavkalari, murakkab soliq tuzilmalari va majburiyatlarni bajarish bo'yicha og'ir talablar kabi yashirin iqtisodiyotning asosiy sabablarini bartaraf etishi mumkin. Soliq stavkalarini pasaytirish va soliq qoidalarini soddalashtirish soliq to'lashdan bo'yin tovlash uchun rag'batlarni kamaytirishi va biznesni o'z daromadlarini deklaratsiyalash va qonuniy faoliyat yuritishga undashi mumkin.

Iqtisodiy rivojlangan OECD xorijiy mamlakatlarida xufiyona iqtisodiyot Markaziy hamda Sharqiy Yevropa davlatlariga qaraganda biroz kichikdir. Shunga qaramay, ilg'or iqtisodiy hamkorlik tashkiloti mamlakatlari orasida ham katta farqlar mavjud.

“AQSH, Shveysariya, Avstriya, Yaponiya va Yangi Zelandiyada yashirin iqtisodiyot rasmiy YaIMning 10% yoki undan kamini tashkil qilgan bo'lsa, Sharqiy Yevropa va ayrim Janubiy Yevropa mamlakatlarida (Gretsiya, Italiya, Portugaliya va Ispaniya) yashirin iqtisodiyot 20 foizni tashkil etadi. Rasmiy YaIMning % yoki undan ko'prog'i. Ammo ba'zi mamlakatlarda yashirin iqtisodiyotlar hajmi ortib bormoqda. Yashirin iqtisodiyot, masalan, Germaniyada 9,6% dan 11,3% gacha (2024), Frantsiyada 12,5% dan 15% gacha, Italiyada 19,5% dan 21,6% gacha o'sdi.”³⁹

³⁹ <https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industrialcountries/long>

Xulosa. Xufiyona iqtisodiyot har bir davlat iqtisodiyotiga jiddiy tahdid soluvchi omillardan biri hisoblanib, u mamlakat byudjetiga daromadlarning kamayishi, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning barqarorligini buzilishi va iqtisodiy o'sish sur'atlarining sezilarli darajada sekinlashishiga sabab bo'ladi.

Ushbu maqolamda yashirin iqtisodiyotni oldini olishda soliq siyosati mexanizmlaridan umumli foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi hamda quyidagi asosiy natijalar o'z isbotini topdi.

Birinchidan, xufiyona iqtisodiyotning kelib chiqish sabablari orasida yuqori soliq to'lovlari, biznes sharoitining tartibga solinishidagi murakkab muhitlar, korrupsiya hamda institutsional zaiflik kabi omillar borligi aniqlandi. Ushbu muammoli vaziyatlarni hal qilish uchun soliq siyosatini mukammal takomillashtirish va fiskal islohotlarni joriy etish zarur.

Ikkinchidan, ilmiy izlanishlar natijasi shuni ko'rsatdiki, soliq siyosati mexanizmlari yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Uchinchidan, xorij tajribalari shuni ko'rsatadiki, raqamli soliq siyosatini rivojlantirish, soliq monitoring tizimlarini yanada mukammallashtirish, soliq to'lovchi yuridik hamda

jismoniy shaxslarni identifikatsiya qilishning zamonaviy usullaridan foydalanish yashirin iqtisodiyotning oldini olishda eng samarali usul bo'lib hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, yashirin iqtisodiyotni tartibga solishda progressiv o'suvchi soliq tizimini amaliyotga joriy etish, soliqlarning ochiqligi va shaffofligini oshirish, biznes uchun soliq hajmini maqbullashtirish va soliq yig'implarining ochiqligini ta'minlash asosiy strategik yo'nalishlar bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. [https://ajee-journal.com/bring-on-the-the-light-reduction-of-the-corporate shadow - economy-by-tax-reform](https://ajee-journal.com/bring-on-the-the-light-reduction-of-the-corporate-shadow-economy-by-tax-reform)
2. [https://www.researchgate.net/publication/352681902_YASHIRIN_IQTISO DIYOTNI_QISQARTIRISH_VA_UNGA_QARSHI_SAMARALI_KURASHIS H_YOLLARI](https://www.researchgate.net/publication/352681902_YASHIRIN_IQTISO_DIYOTNI_QISQARTIRISH_VA_UNGA_QARSHI_SAMARALI_KURASHISH_YOLLARI)
3. [https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industrial countries /long](https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industrial-countries/long)
4. Budjetnoma 2025-yil uchun.pdf
5. [https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industria lcountries /long](https://wol.iza.org/articles/the-shadow-economy-in-industria-lcountries/long)
6. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/>
7. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/01/17/shadow-economy/>